

спогадів, світлин, картин і пісень, що відтворюють героїчні сторінки історії цього легіону. Багато з цих матеріалів, на жаль, були втрачені чи знищені, але їх значення для української культурної спадщини важко переоцінити [4].

ПК УСС відіграла значну роль у формуванні національної ідентичності в умовах Першої світової війни. Як потужний інструмент просвітництва, вона сприяла поширенню української культури, освіти та патріотичних цінностей серед військових та цивільного населення. Видаючи часописи, літературні твори та організовуючи культурні заходи, ПК УСС не лише інформувала, а й формувала національну свідомість, запроваджуючи ідеї незалежності та самостійності. Пропагандистська діяльність ПК УСС виявилася надзвичайно важливою в умовах воєнного часу, коли українське суспільство потребувало зміцнення ідентичності та єдності. Завдяки зусиллям її членів, українська ідея отримала нове життя, стаючи невід'ємною частиною національного руху. Спадщина Пресової Кватири залишається актуальною й сьогодні, адже вона нагадує про силу просвітництва та пропаганди в історії формування національної свідомості українського народу.

Список використаних джерел

1. Лазарович М. В., Мельничук Б. І., Матейко Р. М. За волю й славу України: Нариси з історії Українського січового стрілецтва та Української галицької армії. Тернопіль : ТЗОВ «Терно-граф». 2015. 320 с. : іл.
2. Лазарович М., Мельничук Б. Боротьба Легіону УСС проти російських загарбників на Тернопільщині під час Першої світової війни / Тернопільщина. Історія міст і сіл : у 3 т. Тернопіль, 2014. Т. 1. С. 99–114.
3. Лазарович М. «Гей, ви, стрільці січовії...»: формування українського стрілецького руху в Галичині: причини, передумови, наслідки. Тернопіль, 2004. 80 с.
4. Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність українських січових стрільців у роки першої світової війни. Тернопіль. 2003. 114 с.
5. Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба . 2-ге вид., доп. Тернопіль, 2016. 628 с.: іл.
6. Боротьба за українську державність 1917–1921 рр. на Тернопільщині: місця пам'яті / упоряд.: В. Салук. Тернопіль: Підручники і посібники, 2020. 208 с.: іл.
6. Пресова квартира УСС // Юнак. 1978. № 11. URL: http://vydavnytstvo.plastscouting.org/yunak/arkhiv/1978_11.pdf
7. Пресова квартира УСС – історія Пласту. URL: <https://100krokiv.info/2017/11/presova-kvartira-uss>

Роман САГАН

незалежний дослідник, генеалог (м. Тернопіль)

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ: АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛИСТІВ ОЧЕВИДЦІВ ЯК ЦІННОГО ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ЛОКАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ

Перша світова війна стала одним з найзначніших і найтрагічніших періодів в історії України, особливо для Галичини, де збройний конфлікт мав глибокі соціальні, економічні та культурні наслідки. Незважаючи на закриті кордони і обмежений рух людей, поштовий зв'язок залишався одним із небагатьох засобів комунікації між розділеними родинами, хоча процес доставлення цивільної кореспонденції був значно уповільнений через цензуру, транспортні обмеження та небезпеку на фронті. Пошта надсилалася через нейтральні держави, наприклад Нідерланди, листи іноді йшли місяцями, або їх взагалі могли конфіскувати в морі британські патрулі. Але це залишався мало не єдиний спосіб передати новини, фінансову допомогу, зберегти контакт із близькими. Саме пошта, в умовах ізоляції та невизначеності, дозволяла родинам підтримувати моральний зв'язок і ділитися досвідом виживання під час війни.

Одразу зауважимо, що наступні історичні події на наших теренах посприяли тому, що знахідки такого приватного листування є скоріше випадковими, а

головним джерелом для дослідження є відповідні публікації у тогочасних періодичних виданнях. Такі американські українські газети, як «Свобода» (у публікації зупинимося саме на ній), «Народна воля» чи «Америка», відігравали важливу роль у поширенні інформації, формуванні громадської думки та суспільної свідомості, підтримці комунікації між емігрантами та їхніми родинами на батьківщині. Публікація фокусується насамперед на звітках, які надійшли з терену Тернопільщини, котра перебувала в окупації, або ж була розділена фронтами, що мало значні наслідки у всіх сферах життя краю. Автор свідомий того, що ця стаття аналізує лише невелику частину подібної епістолярії, але переконаний, що вона може стати основою для більш широко дослідження.

Тематика публікації не була темою для окремих досліджень, хоча частку оригінальних листів (з усього краю) в якості окремого розділу містить праця «Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. в свідченнях сучасників» (2018 р., упорядник Володимир Семенів) [1, с. 417–418, 422–427]. Тогочасний військовий побут та повсякдення є важливою темою розвідок Івана Стичинського, а про жіночі досвіди у вирі війни пише Мар'яна Байдак.

«Москалі обдирали до останньої сорочки» – саме така назва публікації американської «Свободи», за якою ховається лист від Марії Білецької з села Дрищів (сучасне село Надрічне на Бережанщині) до брата Миколи в Толедо, Огайо. «Лишила ся я круглою сиротою. Ні Тата ні Мами ані обійстя, де на світ родила ся. З маєтків остала лише купа попелу.. Корову забрали, безрого забрали, все понищили, останню сорочку витягнули зі скрині... Тепер зима приходить, а тут ані в що вбрати ся, ані що їсти, ані патиків за що купити. Смерть готова...» – пише авторка. І продовжує: «Брат Василь був трохи в дома, бо був утік з російського полону ще тоді, коли ми були під росією. Наші кацапи видали його і він пійшов назад в полон до росії» [2, с. 1]. Цей лист написано 8 листопада 1915 р., контекст – окупація, матеріальні втрати і безнадія, суб'єктивні переживання. Лист М. Білецької був прикладом того, як особисті трагедії перепліталися з історичними подіями, подібні свідчення допомагали зрозуміти масштаби страждань та труднощів. Через емоційний заряд листа можна побачити не лише індивідуальні драми, а й загальнонаціональну трагедію, яка залишила глибокий слід в історії України. Очевидно, що тут простежуються чіткі паралелі з реаліями теперішньої війни.

«Мене взяли були до шанців і я була там 5 тижнів. Через той час я не бачила ні тата ні мами і не знала, де вони обертають ся. Від шанців я йшла до дому 6 днів пішки... На зиму мусимо розширити хату, бо більше людей приходять. Тепер маємо 18 салдатів в хаті» [3, с. 3] – пише восени 1916 р. Тодощка (на жаль, не маємо її прізвища) з села Медин, повіт Збараж, до сестри в Нью-Йорку. Лист відображав непрості умови, в яких опинилися цивільні особи під час війни. Жінка, яка була залучена до будівництва окопів, описувала свій досвід, акцентуючи на важкому фізичному навантаженні та втраті зв'язку з родиною. Поява значної кількості солдатів у селі також підкреслювало вимушену соціальну та просторову перебудову життя, спричинену війною. Цей лист був цінним джерелом для розуміння того, як військові дії та зачепили приватне життя та побут цивільних у тилу.

«Доношу Вам відомість, коханий Брате і Братово, щосьмо здорові до котрогось часу. Алесьмо ся не сподівали, що будемо жили. Ніхто не памятає такого поведження, як тепер є. Сірник, що коштував грейцар, тепер пять грейцарів. Соли нема топками, то купуємо в росії мелену в місточку, бо наше місто всьо спалене» [4, с. 2] – такий лист, датований 1915 р., надійшов з Вільхівчика біля Гусятина. У ньому йдеться про матеріальні труднощі, яких зазнавали люди в умовах конфлікту. Зазначається, що ціни на базові товари зросли до небачених рівнів.

«Торговельний і промисловий рух устав. Чути лише що дня гук гармат. Щастє, що кулі над головою не свищуть, але сего можна сподівати ся кожного дня... Робилисьмо трохи коло збіжа і дров, трохи заробив тай якось жиємо. Збараж пустий. Сі нитки до машини, що коштували 9 центів, тепер коштують 9 ринських, тай то трудно дістати. ... Тепер люди мало шият: кожний ходить в тім, в чім має, бо ніхто не знає чие завтра. По просту жиємо тепер як ті барани в кошарі на заріз. Богато написав би про теперішнє наше жите, та «нєльзя». Бють і плакати не дають – таке із нами» [5, с. 2–3].

Цей лист із Залужжя біля Збаража до Івана Гаврилюка у Вінніпезі (Канада) підтверджував тезу про дезінтеграцію економічних зв'язків, яка відбувалася через збройний конфлікт та окупацію території. Соціальна структура також переживає значні зміни, і ті зміни у всьому: ось навіть люди більше не шиять новий одяг, а продовжують носити старий, не знаючи, що принесе завтрашній день. Порівняння з «баранами в кошарі на заріз» яскраво ілюстрував відчуття безсилля та неминучості катастрофи серед населення, яке відчувало себе повністю підкореним обставинам війни. Цей текст є свідченням важкого стану не лише матеріальної, але й психологічної деградації суспільства у воєнний час, де люди не мали можливості планувати своє майбутнє чи навіть забезпечити свої основні потреби.

«...Не треба гіршої війни як був той день, коли тати пращали свої маленькі діти і жінки, а сини татів і мамів. Тоді такий був плач і зойк, що того описати не могу. Діти і жінки тримали ся татів і так всі разом умлівали. Таксамо тати і мами пращали свою надію на старі літа. А коли з села виїздили, то так було, як пишуть за Содому й Гомору. Писалабим більше, та ми не знаємо тут богато. Знаємо тільки, що росія забрала Галичину, бо вже маємо почти російські. Гроші йдуть російські й австрійські, а як дальше, то не знаємо» [6, с. 2] – писала жінка П. В. з Іванівки, повіт Тереховля до чоловіка Николи Вівчара в Канаді. Лист демонстрував як особисті переживання людей під час Першої світової війни відображають загальні соціальні й економічні умови тогочасного життя в Галичині. Авторка описувала родинні труднощі, підкреслюючи емоційну драму розставання чоловіків зі своїми родинами, коли вони вирушали на фронт. Опис прощання між батьками та їхніми дітьми викликає асоціації з біблійними трагедіями (згадка про Содом і Гомору). Це свідчило про глибокий емоційний шок, який спричиняли тодішні мобілізаційні процеси. Лист також відображав зміни у політичній ситуації регіону – Галичина була окупована, і про це свідчило запровадження російської адміністрації і грошової одиниці. Адміністративні трансформації породжували невизначеність, що додавало ще більше нестабільності у повсякденне життя.

Лист, який надійшов до Канади від Катерини Івахів, мешканки села Великі Чорнокині – це і вираження побутових уявлень і поглядів простого люду на війну, і водночас яскравий опис насильства та примусового залучення населення до інженерних робіт окупаційною армією: «Салдати говорять, що війна буде ще зо два роки, бо цісарі не хочуть погодити ся; німецький цісар, кажуть, є дуже впертий. Велика біда в краю. Не знати, чи діждемо ся спокою. Салдати гонять наших людий шанці копати. Одні ідуть, другі ховають ся. Кождої неділі гонив нас до шанців, але я не ходила, бо був якийсь добрий чоловік, то і випросила ся. Але одної неділі салдат вигнав мене з хати і гнав мене дорогою та бив нагайкою аж до коршми. Коло коршми другий салдат, що стояв з боку, витяв мене по плечах біяком». Далі авторка описувала аграрну руйнацію, матеріальні втрати, невизначеність і відчай, страх перед голодом: «В околиці все змінило ся. Ліси вирубали, шкоди в поли наробили великої. Посіялам 3 морги жита, але впали сніги і жито випріло. На весну мусіла я переорати і посіяла ячмінь. Думаю, добре, що буде ячмінний хліб. Тим часом салдати викосили все, навіть на один покос не лишили. Кукурузи є ще трохи, але домолочую вже решту. Взяли нам корову, вкрали безрогу, забрали гуси, качки, кури – не заплатили ані цента. Їсти не маємо що, прийдець ся нам гинути з голоду» [7, с. 1].

Серед текстів, які публікувалися у пресі, знаходимо й листи від відомих у тогочасному громадському житті осіб: «Я, жена і найстарша донька Анна, перебували тяжкі часи в дорозі через цілу Галичину на возі (80 миль) в 1914 році аж до Пряшева на Угорщині, де перебули 2 місяці, відтак 14 листопада 1914 до Відня залізницею, де ми були до 21 грудня 1915, звідки дістали ся до Бібрки, міста повітового, 5 миль на полудне від Львова, а 15 миль від Струсова на північний захід. Тут завідую парохією, але без пенсії і поля; побираю лише за Струсів 160 корон місячно, що дуже не стає в часі дорожні... Моє мешканє, то є всі річи, постіль, книжки зрабували Москалі. Млин і фільфарок спалені і часть коло моста від костела старого. Заздрість стара ціла спалена. Не знаю, що стало ся з церквою в Струсові, яку я вже випровадив був аж до головних аркад. Дзвони всі Москалі позабирали і з церков і з костела» [8, с. 4] – так описував події отець Теодор Цегельський (1861–1939 рр.), тогочасний парох села Струсів біля Теробовлі, який був змушений евакуюватися перед загрозою життя в окупації.

Оригінальний лист дає змогу реконструювати життя українського духовенства та місцевих мешканців під час Першої світової війни. У цьому документі втілено рефлексії про соціальні, економічні та культурні аспекти життя під час війни, вплив мобільності населення, зміну місця проживання, а також долю родинних і церковних інституцій. Його можна розглядати і як частину ширшого явища «збігців» (біженців) і евакуйованих, що стало невід'ємною частиною війни, викликаючи соціальну напругу та проблеми інтеграції переселенців у нові соціальні простори. Тут зважимо, що парох Т. Цегельський, перебуваючи у Відні, піклувався раненими, їздив як місіонер до таборів праці, але як свідчив отець Микола Декайло, «своєї утечі жалував до кінця свого життя» [9, с. 36].

Стефан Машталер, уродженець Гайворонки (повіт Підгайці), надсилав свій лист до брата зі шпиталю в Моравській Оставі: «Я ще 1. серпня виїхав на війну і через три місяці Бог мене стеріг від випадку. Була дуже тяжка гроза, а кілько я натерпів ся, то тільки один Бог знає. Не желав би-м того терпіня і найбільшому свому ворогови. В одній битві забили піді мною коня. Я лишив ся як сирота і мусів втікати пішки. Але мя і пішки біда найшла. Відламок шрапнеля зранив мені ліву ногу і мене відставили зараз до полевого шпиталю в Моравії... З війни я вислав до дому 15 листів, а зі шпиталю 20 карток і не дістав ніякої відповіді» [10, с. 2].

Особистий досвід і воєнні травми, поранення, як і згадки про шпиталі, були поширеною темою в листах із фронту, що демонструють жахіття війни та втрати, які переживали українські вояки. Важливий аспект листа – проблеми комунікації, втрата зв'язку з рідними поглиблювала психологічні страждання солдатів, які часто залишалися в невідомості про долю своїх близьких. Знаходимо тут і відображення глибокого релігійного світогляду мешканців Галичини, для яких віра була джерелом надії в часи воєнних випробувань.

«Наше поводженє дуже прикре. Я завтра забираю ся з кіньми і возом на цілий тиждень на Збараж до Іванчан шанці копати. Іде з нашого села 25 фір, 125 хлопів, а других 25 фір і 150 хлопів вже тиждень як поїхали за Тернопіль таксамо до шанців... До тих, що мали іти під Тернопіль, зачислили Онуфрія Шевчука жінку. Що вона наплакала ся, що напросилась і капітана і других, нічого не помогло: мусіла діти покинути на Божу опіку, а сама плачучи пійшла. А діти люди до себе забрали, а хату пустою лишили» [11, с. 2] – писали Андрух і Катерина Зелінські з Гнилиць (повіт Збараж). Бачимо, як селянська родина втратила звичний уклад життя: жінка, залишивши своїх дітей «на Божу опіку», вимушена йти на примусову працю, що вказувало на зростання соціальної нестабільності та розпаду родинних зв'язків. Це свідчило про руйнацію традиційних гендерних ролей у громаді в умовах війни.

Лист Теодора Демківа, уродженця Прошової, колишнього учня учительської семінарії в Тернополі, десятника легіону Українських Січових Стрільців, датований 23 травня 1915 р., ілюструє емоційний стан, віру в перемогу та

соціальні зв'язки, які зберігалися навіть у найважчі часи. Цей лист не лише відображає індивідуальні переживання автора, а й є свідченням загальної атмосфери серед українських військових у той період: «Я тепер, рахуєть ся, здоров, але якбим був дома, то лежавбим в ліжку. Маю сильний ревматизм, але тепер кожний хорий. Тепер дуже тяжко воювати, бо в горах великі сніги. На однім місци бемо ся вже цілий місяць і тяжко посунути ся. Ми вже в галицьких горах, але до дому ще дуже далеко!.. Дороженькі Родичі! Верну до Вас щасливий яко побідник і славу принесу, а як не побідимо, то і Ви мене не побачите. Коли би наші брата повертали ся, а Ваш син Дорко до Вас не вернув, то не плачте дуже, бо знаєте, за що він згинув і що згинув зі славою. По війні почувсте неодно про Січових Стрільців... Богато я Вам оповів би, але не можна... Чи маєте що їсти? Чи Федько оженив ся? Я маю ліпшу жінку; і в день і в ночі з рук її не випускаю... Моя жінка мене не цілує, але як кого поцілує, то він мусить гинути! Федю, Федю! Чи не встид Тобі сидіти дома коло бабів, коли Твої товариші здобувають славу або чесно гинуть?! Стрільці не бідні: одні гинуть, то другі приходять» [12, с. 2–3]. Згідно з даними, Т. Демків, 1895 р. н., десятник (цугфюрер) легіону УСС, загинув 7 вересня 1915 р. [13].

Листи, опубліковані в українській емігрантській пресі, свідчили про глибоке прагнення їх авторів до зв'язку з рідними та отримання інформації про їхнє становище. Зокрема, у листах спостерігаються теми втрат, економічних труднощів і соціальних змін. Вони відображають трагедію родин, які знищені війною. Ці свідчення, які найперше були особистим зверненням до рідних, стали важливим джерелом, яке передавало інформацію про реалії життя в умовах війни. Ті газети, які розміщували в себе подібні листи, ставали платформою для формування громадської думки. Через публікації читачі могли дізнатися про жахи війни, проблеми на фронті та труднощі, з якими стикається цивільне населення. Листи висвітлювали переживання людей, що стали свідками руйнувань та втрат. Важливість цих свідчень полягала у створенні колективної пам'яті, що давала можливість читачам співпереживати і усвідомлювати спільну долю українців в умовах війни. У них є і запитання про стан справ у родині, і відчуття туги за домом і прагнення до «reunification». Такі публікації допомагали емігрантам відчутти, що їхня підтримка та ресурси важливі для родин, які залишилися в Україні.

Газети також висвітлювали економічні труднощі, з якими стикалися мешканці Тернопільщини: зростання цін, брак продовольства і ресурсів, а також проблеми в отриманні базових товарів. Це підкреслювало негативні соціально-економічні зміни, які відбувалися під час війни, та їхній вплив на повсякденне життя населення. Такі джерела дозволяють краще розуміти соціально-політичні реалії часу, відображаючи страждання, надії та прагнення українців в складних умовах війни. Дослідження листів та газетних публікацій сприяє кращому усвідомленню історичних процесів, що формували національну ідентичність. «Історичне» листування є важливою документальною основою для локальних історичних студій, воно допомагає зрозуміти, як Велика війна впливала на окремі громади та родини, надаючи їм право «голосу» у світовій історії.

Список використаних джерел

1. Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. в свідченнях сучасників / Упоряд., передм. В. Семенів. Львів : Апріорі, 2018. 528 с.
2. Москалі обдирали до останньої сорочки // Свобода. 1 січня 1916. С. 1.
3. Лист зі Старого краю // Свобода (Джерсі Сіті, США). 1 травня 1917. С. 3.
4. Лист з Вільхівчика біля Гусятин (в скороченю) // Свобода. 1 квітня 1915. С. 2.
5. Лист до Івана Гаврилюка у Вінніпегу від його тата із Залужа, повіт Збараж, писаний 15 лютого 1915 // Свобода. 11 травня 1915. С. 2–3.
6. Лист з села Іванівки, повіт Теревовля, писаний до Николи Вівчара в Канаді 1. січня 1915 р. // Свобода. 30 березня 1915. С. 2.
7. Як знущають ся Москалі... // Свобода. 18 листопада 1915. С. 1.

8. Лист зі Старого краю (Пише о. Теодор Цегельський, перед війною парох в містечку Струсові, пов. Тереховля // Свобода. 19 квітня 1917. С. 4.
9. Декайло о. Микола. Священник-громадянин: життя й діяльність бл.п. о. Т. Цегельського. Родом зі Струсова. Розповіді про Цегельських. За ред. Л. Купчик. Львів-Бетлем, 2002. С. 34–38.
10. Листи з рідного краю: із шпиталю в Моравській Оставі, писаний до Николая Машталера в Едвардсвіл, Па., дня 20. падолиста 1914 // Свобода. 2 березня 1915. С. 2.
11. Лист з села Гнилиці, повіт Збараж, писаний до Сем[ена] Осадци в Канаді, дня 7 серпня 1915 // Свобода. 4 листопада 1915. С. 2.
12. Листи з рідного краю: Лист від Дорка (Федора) Демкова, який є родом з Прошови (повіт Тернопіль), висланий на адресу Марії Душка в Філядельфії // Свобода. 23 травня 1915. С. 2–3.
13. Verlustlisten Österreich-Ungarn 1. WK, page 420_12 (1916-05-12). URL: <https://des.genealogy.net/search/show/17824363>